
С. В. Прийма, кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Поняття принципу в аспекті співвідношення з суміжними категоріями

У статті здійснене загальнотеоретичне дослідження поняття «принцип» з метою встановлення його значення та відмежування принципів від подібних до нього явищ, що сприятиме розумінню та застосуванню принципів у праві. Узв'язку з цим було проаналізоване співвідношення принципів з ідеєю, положенням, вимогою, стандартом, цінністю й ознакою. Зміст терміна «принцип» був установлений за допомогою лінгвістичного аналізу, а в етимологічному аспекті простежена генеза цього поняття.

Ключові слова: принцип, принцип права, лінгвістичний аналіз, вимога, стандарт, цінність.

У наш час значно збільшилася кількість досліджень принципів у багатьох сферах правового життя. Наприклад, загальна кількість праць, які містять слово «принцип» у своїй назві, в електронному каталозі бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого сягає 9391 найменування, з них 6817 праць видані протягом 2004–2014 рр. Таким чином, сучасні науковці відчують значення принципів для розвитку юридичної науки та практики. Однак, не дивлячись на таку численність розробок тематики принципів у праві, тут можна відшукати й певні прогалини. Йдеться про загальне по-

няття принципу як засади, фундаментальної основи, вимоги тощо. У зв'язку з цим сутність принципу пропонується дослідити, по-перше, з етимологічної точки зору, а по-друге, в аспекті його співвідношення з іншими суміжними категоріями.

Тут доречно згадати Б. Леоні, який у своїй студії «Свобода та закон» навів аргументи на користь важливості розуміння термінів задля конструктивного розвитку суспільних відносин й уникнення конфліктних ситуацій. Так, він починає з того, що посилається на А. Лінкольна, який, виступаючи в Балтиморі в 1864 р., визнав, що громадянська війна між Північчю та Півднем відбулася через непорозуміння, пов'язане зі словом «свобода», оскільки світ ніколи не мав його хорошого визначення, і використовуючи одне й те саме слово, інколи маються на увазі різні речі. Тому, на думку Б. Леоні, слово «свобода» (у нашому випадку «принцип») потребує, передусім, попередніх зауважень лінгвістичного характеру. При цьому автор намагається донести до читача ідею, за якою «вибір імені» для певного явища чи предмета є основою взаємозрозумілого спілкування. Як ілюстрацію він наводить розмову старого конфуціанського вчителя з маленьким китайським імператором, в якій учитель спитав у хлопчика назву тварин, котрих вони зустріли під час прогулянки. І почувши відповідь, що то були вівці, сказав: «Син неба абсолютно правий. Мені слід лише додати, що цих овець зазвичай називають “свині”» [1, с. 42–44].

У цій ситуації взаєморозуміння співбесідників і найменування речі було досить простим завданням, оскільки об'єкт мав зовнішнє вираження. А от як бути з тими явищами, котрі не матеріалізовані в реальному світі, тобто є невидимими. Іншими словами, ступінь детермінованості матеріальних і нематеріальних явищ є різним. А оскільки до останніх належить і таке явище, як принцип, то існують і відповідні особливі підходи до його визначення, які загалом полягають у встановленні самого слова («підборі імені») шляхом пошуку загальноприйнятих еквівалентів його вживання та розуміння.

Отже, загальноприйнятим еквівалентом слів «основа», «початок», «першоджерело» є слово «принцип», котре отримало свою назву від латинського *principium*, що буквально і

перекладається як те, з чого все починається [2], на підтвердження чого в латинській мові існує багато крилатих фраз: «*Ab Jove principium*» (початок від Юпітера), «*Flebile principium melior fortuna sequentur*» (після сумного початку прийде велике щастя), «*Quod non habet principium, non habet finem*» (те, що не має початку, не має кінця), «*Scribendi recte sapere est et principium et fons*» (бути мудрим – ось початок і джерело того, щоб правильно писати), «*Flagiti principium est nudare inter cives corpora*» (оголювати тіло на очах у громадян є початок розбещення). Водночас, цікаво, що в одному з етимологічних словників «принцип» хоча й визначається через *principium*, однак містить відсилку на слово «принц», яке, у свою чергу, походить від *princeps, primus* і *capio* — букв. «перший беру/отримую», «проводир»; «перший», «головний», «кращий» [3, с. 256].

Якщо говорити про словникове значення терміна «принцип», то загалом він розкривається як основне, найзагальніше, вихідне положення, засіб, правило, яке визначає природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [4, с. 693]. Або інакше — це основне, вихідне положення якоїсь теорії, вчення, науки, світосприйняття тощо [5, с. 1071].

При більш послідовному дослідженні принципу його можна розглядати в трьох значеннях: 1) як основне вихідне положення якоїсь теорії, вчення, науки, світогляду, теоретичної програми; 2) як переконання, погляд на речі; 3) як основну особливість в улаштуванні чого-небудь [6, с. 585].

З філософської точки зору категорія «принцип» розуміється у двох значеннях: 1) як підстава, з якої слід виходити та якою необхідно керуватися у науковому пізнанні чи практичній діяльності; 2) як внутрішнє переконання людини, яке визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки і діяльності [7, с. 309]. Тобто у другому значенні принцип є синонімом життєвої позиції, переконання індивіда; це нормативно-регулятивний компонент світогляду людини. Проте в цій статті принципи будуть розглядатися саме в першому сенсі, як фундаментальні положення, первісні начала, найсуттєвіша основа. У зв'язку з цим близькими за значенням до терміна «принцип» є термі-

ни «засада», «вихідне положення», «фундаментальна основа», «основоположна ідея» та ін., що дозволяє використовувати їх в одному сенсі без шкоди для змісту.

При характеристиці принципу зазвичай звертається увага на те, що він, по-перше, становить ідею, положення, вимогу, цінність, стандарт і, по-друге, він є не простим положенням, ідеєю, вимогою, цінністю, стандартом, а основним основоположним, засадничим, фундаментальним, вихідним, загальним, керівним, відправним, провідним. У цілому більшість цих слів є синонімами, однак при більш докладному розгляді можна побачити певну відмінність між категоріями «принцип», «ідея», «положення», «вимога», «цінність», «стандарт».

Так, ідея (від грец. *idea* — зовнішність, об'єкт мислення, першообраз) — це форма осягнення світу в думці; у науковій сфері ідеї узагальнюють досвід попереднього розвитку знання в тій чи іншій галузі, вони служать основою, що синтезує знання в цілісну систему, виконують роль евристичних принципів пояснення світу [8, с. 83]. Це форма наукового пізнання, що відображає зв'язки, закономірності дійсності та спрямована на її перетворення, а також поєднує істинне знання про дійсність і суб'єктивну мету її перетворення. Ідея не просто відображає дійсність такою, як вона є, а й її розвиток, можливі тенденції тощо.

Слід погодитись із тим, що в основі кожного принципу знаходиться певна ідея. Відомо, що будь-яка загальна ідея проходить крізь історію у своїх специфічних формах, обумовлених особливостями буття людей і рівнем їх цивілізації. Термін «ідея» відображає генетичний аспект принципу, допомагає продемонструвати, що принципи є інтелектуально-духовними засадами та надають принципам такої риси, як універсальність, самоочевидність, самодостатність [9, с. 25–26].

Наступний термін, що певним чином обумовлює розуміння сутності принципу, — термін «положення», який означає твердження, думку, що знаходиться в основі чого-небудь; тезу [10, с. 851]. Етимологічно це слово походить від латинського *positio* (положення, позиція), яке, у свою чергу, утворене від дієслова *posere* (ставити, класти) [11, с. 302, 305]. На нашу думку,

саме цей термін надає принципам фундаментального, засновницького, засадничого характеру.

Принципи також визначаються через категорію вимог. Узагалі, вимога — це побажання, прохання, висловлене так, що не допускає заперечень [12, с. 183]; правило, умова, обов'язкова для виконання [13, с. 1341]. В юридичній науці так само часто зустрічаються погляди авторів, відповідно до яких принципи права є вимогами. Наприклад, на думку Р. Дворкіна, принципи права є вимогами справедливості, чесності чи якогось іншого морального виміру [14, с. 47]. Д. Т. Бараташвілі стверджує, що за своєю сутністю принципи права завжди є сукупністю владних, загальнообов'язкових юридичних вимог (імперативів тощо) [15, с. 66]. У зв'язку з цим визначення принципу через вимогу дозволяє відобразити його як імперативне, категоричне, обов'язкове, остаточне явище.

Безспірним є також зв'язок принципів із цінностями, хоча він і не є беззаперечним. Взаємовідносини цих категорій можна відобразити таким чином: будь-який принцип є цінністю, проте не всяка цінність є принципом.

Природу, походження, розвиток і роль цінностей вивчає аксіологія, де вони розуміються як специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне або негативне значення для людини і суспільства. Вони виступають як властивість предмета чи явища. Проте цінність притаманна їм не від природи, а тому, що об'єкт залучений до сфери суспільного буття людини, і стає благом для певних суб'єктів, які вступають у відносини конкуренції щодо його отримання. Іншими словами, цінність — суб'єктивна, а принцип — об'єктивний. Це обумовлює незліченну кількість цінностей і обмежену — принципів. Саме з цієї причини можна вважати сумнівним погляд, відповідно до якого кожній цінності відповідає свій принцип — положення, що приписує реалізувати певну цінність [16, с. 105].

Л. фон Мізес також зазначає, що всі ціннісні судження є особистими та суб'єктивними; не існує інших ціннісних суджень, крім тих, що стверджують: я віддаю перевагу, мені більше подобається тощо [17]. Суб'єктивний характер ціннос-

тей підкреслює й Ю. М. Давидов, визначаючи «цінність» як: 1) здатність речей і явищ навколишнього світу впливати на суб'єкта таким чином, що вони сприймаються як блага, які спонукають до володіння ними; 2) загальні принципи доцільної діяльності, відштовкуючись від яких, людина надає практичної значущості певним об'єктам [18, с. 51–52].

Принципи та цінності різняться також за механізмом своєї появи. Якщо цінності виникають спочатку у надрах свідомості одного суб'єкта (як наслідок реалізації особистих потреб) і за законами дифузії поширюються на інших, набуваючи загального значення, то принципи виникають разом із відповідним предметом, явищем або процесом і лише тоді пізнаються суб'єктом, набуваючи свого власного, індивідуального значення. Таким чином, цінність є частиною свідомості людини, що проявляється в її ставленні до певного явища чи процесу (це не сам предмет, а предмет у його зв'язку з людиною, з точки зору його значимості для людини [19, с. 309]), а принцип є властивістю самого явища чи процесу від «народження».

Слід відмітити, що існує також зв'язок між категоріями «принцип» і «стандарт». У словниках «стандарт» часто визначається як взірець, еталон, модель, що беруться як вихідні для співставлення з ними інших подібних об'єктів [20, с. 1156]. Уявляється, що принцип може стати стандартом у тому разі, коли він визначається через чітку систему вимог, які закріплюються у праві. Можна навіть сказати, що стандарти — це принципи, які досягли стану найвищої регламентованості, закріпленості й обов'язковості, що говорить про їх зникнення, недійсність або перетворення на нові стандарти у разі мінімальної зміни. Водночас принцип може існувати в неписаній формі, стандарт же повинен мати джерело свого закріплення. Цим обумовлюється те, що стандарт є не філософською, а загальною юридичною й технічною категорією.

Слід також відзначити, що стандарти формуються поступово, доводячи свою «життєздатність» у процесі правозастосування. Вони, як правило, становлять узагальнення накопиченої практики, у зв'язку з чим у міжнародному праві їх називають правовими позиціями певного суду.

Разом з цим стандарти є меншими за обсягом, ніж принципи. На нашу думку, один принцип може породжувати кілька стандартів. Наприклад, принцип справедливості у кримінальному процесі містить такі стандарти, як побачення з адвокатом до першого допиту, зрозуміла мова процесу та ін.

Часто в літературі зустрічаються також неточності у використанні та підміна термінів «принцип» і «ознака». Наприклад, С. А. Муромцев писав: «те, що люди називають принципом, є по суті лише узагальненим описанням або вираженням сукупності загальних властивостей» [21, с. 93]. У зв'язку з цим ознаки та принципи так само необхідно розрізняти. На наш погляд, ознака констатує те, що властиве явищу, предмету чи процесу, характеризує його сутність і не містить жодних звернень чи вимог до суб'єкта. Принцип, з іншого боку, є імперативним явищем та встановлює відповідні вимоги, фіксує не те, що є, а те, як повинно бути [22, с. 45]. Наприклад, деякі дослідники вважають правоконкретизуючу діяльність тлумачення його принципом [23, с. 85], тоді як вона, на нашу думку, є ознакою юридичної інтерпретації.

Таким чином, принципи співвідносні з багатьма категоріями, що відображає їх як насичене різноаспектне явище. Більше того, такі термінологічні розбіжності є навіть корисними, оскільки вони дають можливість схарактеризувати принципи в режимі «стерео», підкреслити складність даної категорії, зробити наголос одразу на кількох її аспектах [9, с. 25].

Список використаних джерел

1. Леони, Б. Свобода и закон [Текст] / Б. Леони ; пер. с англ. В. Кошкина ; под ред. А. Куряева. — М. : ИРИСЭН, 2008. — 308 с.
2. Алеев, Р. Юридический этимологический словарь [Электронный ресурс] / Р. Алеев. — М. : Викон, 2002. — Режим доступа: <http://mirnot.narod.ru/7.html>.
3. Шанский, Н. М. Школьный этимологический словарь русского языка: происхождение слов [Текст] / Н. М. Шанский, Т. А. Боброва. — 4-е изд., стереотип. — М. : Дрофа, 2001. — 400 с.
4. Колодій, А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація, місце і роль у правовій системі України [Текст] / А. М. Колодій // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2008. — Т. 1.

- Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. – С. 689–704.
5. Советский энциклопедический словарь [Текст] / под ред. А. М. Прохорова. – 4-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1989. – 1632 с.
 6. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений [Текст] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; Рос. АН ; Рос. фонд культуры. – М. : АЗЪ, 1995. – 928 с.
 7. Сучасний словник із суспільних наук [Текст] / за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова. – Х. : Прапор, 2006. – 432 с.
 8. Огурцов, А. П. Идея [Текст] / А. П. Огурцов // Новая философская энциклопедия : в 4 т. – М. : Мысль, 2001. – Т. 2. – С. 83.
 9. Погребняк, С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) [Текст] : монографія / С. П. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
 10. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
 11. Этимологический словарь русского языка [Текст] / сост. Г. А. Крылов. – СПб. : ООО «Полиграфуслуги», 2005. – 432 с.
 12. Словник синонімів української мови [Текст] : у 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 1999. – Т. 1. – 1040 с.
 13. Большой толковый словарь русского языка [Текст] / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 1998. – 1536 с.
 14. Дворкін, Р. Серйозний погляд на права [Текст] / Р. Дворкін ; пер. з англ. А. Фролкіна. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. – 519 с.
 15. Бараташвили, Д. Т. Принципы официального юридического толкования [Текст] : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права. История политических и правовых учений» / Д. Т. Бараташвили. – Нижний Новгород, 2005. – 31 с.
 16. Черданцев, А. Ф. Толкование права и договора [Текст] : учеб. пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 381 с.
 17. Мизес, Л. фон. Теория и история: интерпретация социально-экономической эволюции [Электронный ресурс] : пер. с англ. / Л. фон Мизес ; под ред. проф. А. Г. Грязновой. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 295 с. – Режим доступа: http://www.libertarium.ru/lib_evolut_01.
 18. Давыдов, Ю. Н. Макс Вебер и современная теоретическая социология: актуальные проблемы веберовского социологического учения [Текст] / Ю. Н. Давыдов. – М. : Мартис, 1998. – 509 с.

19. Поляков, А. В. Общая теория права: феноменолого-коммуникативный подход [Текст] : курс лекций / А. В. Поляков. — 2-е изд., доп. — СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2003. — 845 с.
20. Новый энциклопедический словарь [Текст]. — М. : Большая Рос. энцикл. : РИПОЛ классик, 2004. — 1456 с.: ил.
21. Муромцев, С. А. Определение и основное разделение права [Текст] / С. А. Муромцев ; вступ. ст. и коммент. Ю. И. Гревцова. — 2-е изд., доп. — СПб. : Издат. Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. — 224 с.
22. Ивин, А. А. Основания логики оценок [Текст] / А. А. Ивин. — М. : МГУ, 1970. — 230 с.
23. Тодыка, Ю. Н. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика [Текст] : монография / Ю. Н. Тодыка. — Харьков : Факт, 2003. — 328 с.

Стаття надійшла 9 серпня 2014 р.

С. В. Прийма

**Понятие принципа в аспекте соотношения
со смежными категориями**

В статье осуществлено общетеоретическое исследование понятия «принцип» с целью установления его значения и отграничения принципов от схожих с ними явлений, что будет способствовать пониманию и применению принципов в праве. В связи с этим было проанализировано соотношение принципа с идеей, положением, требованием, стандартом, ценностью и признаком. Содержание термина «принцип» было установлено посредством лингвистического анализа, а в этимологическом аспекте прослежен генезис этого понятия.

Ключевые слова: принцип, принцип права, лингвистический анализ, требование, стандарт, ценность.

S. V. Priyma

**Concept of the Principle in the Aspect
of Correlation with Contiguous Categories**

In the article the general theoretic research of concept «principle» is carried out with the purpose of establishment of its value and delimitation of principles from the similar with them phenomena that will be conductive to their understanding and application in the law. In this regard content of term «principle» was set by means of linguistic analysis, and genesis of this concept is traced in an etymo-

logic aspect. So, it is found out that principle come from Latin «principium» that is literally translated as began. Determining for understanding of this term is a reference to the word «prince».

Also correlation of principle was analyzed with the followings contiguous categories: by an idea, position, requirement, standard, value and sign. It is at once noted thus, that principle is not simply position, idea, requirement, value, standard, and it is a substantive, fundamental, initial, general, leading position, requirement etc.

So, the cornerstone of each principle is a certain idea which reflects its genetic aspect, because helps to demonstrate that principle is the intellectual-spiritual phenomenon, is the generation of human consciousness and provides with principles such characteristic as self-evidence, self-sufficiency.

A word «position» means a thesis, assertion, being in basis anything and shows fundamental, constituent character of principles.

A requirement is a request, obligatory for execution. Exactly principle connection with a requirement allows to reflect its as the imperative, categorical phenomenon.

Every principle is value, but not on the contrary. They differ on the source of origin and mechanism of the appearance.

A standard is understood as a model, cliché. Thus, standards are the principles, which attained a condition of most obligatoriness, regulated, fixing. But to differ they can on a form the expression and on the volume.

It is also necessary to distinguish principles from signs. It seems that the last establishes that is characteristic to the phenomenon, object or process, demonstrates its essence and has no addresses or requirements to the subject. And the principle is the imperative phenomenon and fixes not that is, and how has to be.

Keywords: principle, the principle of law, linguistic analysis, requirements, standards, value.